



Философията  
на образованието  
и образованието  
по философия

## ПРОБЛЕМЪТ ЗА ГРАМАТИКАТА В СРЕДНОВЕКОВОНОТО ОБРАЗОВАНИЕ – ИЗКУСТВО ИЛИ НАУКА

Стоян Бъчваров

### THE PROBLEM OF GRAMMAR IN MEDIEVAL EDUCATION – ART OR SCIENCE

Stoyan Bachvarov

**Abstract:** This article the idea of teaching grammar in the Middle Age and development of grammar from liberal art to science. Aristotle introduced grammar as a free art and gave purpose of teaching in the liberal arts. Clement of Alexandria goes on to justify and argue that grammar is part of liberal arts. Propose symbolic method as the most suitable for teaching grammar. Boethius of Dacia objects to the medieval tradition of teaching the liberal arts and believes that they should all be seen as sciences. He argues that grammar exist and needs to be taught as an objective independent verbal unified science.

**Keywords:** Aristotle, Clement of Alexandria, Boethius of Dacia, liberal arts, sciences, grammar, teaching, method.

Основните идеи на Аристотел, които са свързани с образованието, присъстват в трактата „Политика“, книга VIII. Аристотел смята, че образованието на младежите трябва да бъде държавно и според нуждите на държавата. При частното образование всеки може да възпитава децата си както иска. Всеки трябва да изучава такова изкуство (τέχνη), каквото е подходящо за него и подходящо за достигане на добродетелта (Аристотел, Политика, 1337b10). Аристотел разделя изкуствата на такива, които са подходящи за свободни хора, и такива, които не са подходящи. Тези, които трябва да изкарват прехраната си с двете си ръце (βάνανσον), е нужно да се занимават с изкуства, които ще им помогнат за физическото съ-

---

\* **Стоян Бъчваров** – главен асистент, доктор, Философски факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: s.bachvarov@ts.uni-vt.bg

ществуване и издръжката на семейството. Свободните хора трябва да изучават четири изкуства – граматика, рисуване, гимнастика и музика. Основната цел на Аристотел е да обоснове нуждата от музиката при възпитанието на младежите. Свободните хора трябва да се научат да прекарват свободното си време. Целта на образованието е щастието. Всеки да бъде щастлив, но щастието е свързано с удоволствието, което се получава при слушането на музика, при танците и забавлението. Музиката освен това дава връзката между земния свят и божествения, защото е подобна на музиката, която слушат боговете. Чрез музиката човек се учи и на хармония. Хармонията дава връзката между съществуващото и божественото. Обучението по свирене на музикални инструменти е само за несвободни хора, занаятчийци. Свободните трябва да се наслаждават на тоновете и да танцуват. Музиката трябва да ги отведе до знанията на музите. Атлетиката или гимнастиката учи младежите на смелост, рисуването – на красота. Същността на образованието се крие в граматиката. Граматиката обучава младежите на четене и писане, без което не може да продължи образованието. „Граматиката например е полезна при сделки, учене и много политически дейности“ (Аристотел, Политика, с. 233). Ако граматиката липсва, то цялата образованост се срива, ученето е невъзможно. Аристотел дава началото на т.нар. *свободни изкуства*, които трябва да подготвят свободните младежи във всички области и да ги отведат до добродетелта. Свободните изкуства са противопоставени на занаятите и са в основата на обучението по практически и теоретични науки.

Две са произведенията, посветени на философското образование, на Климент – „Стромата“ и „Педагог“. В книга 1-ва, част 5-та Климент пише, че философията е била дадена на елините от Бог, за да ги води към Христа. Философията трябва да бъде въведение в истините на Писанието. Тя е един от многото пътища към Бог. В „Стромата“ Климент разглежда предимно философията, която за него е тъждествена с понятието „гносис“. Изкуствата трябва да бъдат въведение във философското познание, а самата философия – въведение в теологията. На свободните изкуства съответства емпиричното познание (*ἐπιστήμη*), на философията – гносисът, а на теологията – мъдростта. Образованието трябва да се осъществява по същия на-

чин. Чрез изкуствата младежите трябва да придобият всестрани знания, а чрез философията да търсят същността на нещата, което ще ги отведе до истината. Философията не може да бъде сведена до геометрията, астрономията или музиката. Изкуствата и науките трябва да възпитат младежите в предварително емпирично и енциклопедично познание – музика, аритметика, геометрия, астрономия и диалектика (Александрийский, Строматы, кн. 6, ч. X–XI). Многознанието не дава мъдростта. Философията трябва да ги научи да виждат същността, доброто и истината. И чак след това да се вразумят младежите, за да могат да постигнат мъдростта на Писанието. Базовото познание може да упражнява и пробужда ума на младежите, но едва знанието за умопостигаемото може да ги отведе до същността на нещата. Климент от Александрия продължава да защитава философията като дар от Бога (Климент Александрийский, Строматы, 2003, кн. 1, ч. XIX, с. 93–94). Познанието има две страни – Гносис и София. Мъдростта е разумно познание, което води към безкрайността на Божественото и е душата на образованието. Гносисът е тялото на познанието, а изкуствата трябва да учат младежите да разсъждават.

Климент от Александрия е на позиция, че граматиката трябва да помага при изучаването на литературни произведения, драми и трагедии. Книга 5-та от „Стромата“ е изцяло посветена на символическия метод за преподаване на свободни изкуства и символизма в литературата, философията и Писанието. Граматиката като изкуство, трябва да бъде свързана със стремежа към наслаждения, но също и с разкриването на правилния смисъл на литературните, философските произведения и Писанието. Гръцката литература, смята Климент, използва метода на иносказанието. При използването на такъв метод граматиката трябва да изучава думите като символи. В това се състои същността на граматиката като изкуство – да образова учениците да разбират и ползват смисъла на думите символи. Символическият метод е полезен в много отношения – „за разработването на правилна теология, като средство за благочестиво изразяване, за тренировка на ума, за упражняване на кратки изложения, като път към мъдростта“ (Александрийский, Строматы, 2003, кн. 5, с. 171). Умението да се говори чрез символи е признак на мъдрост, а също умение да се изясни това, което се скрива зад символите. Климент смята, че учениците

трябва първоначално да изучат символиката на четирите елемента – вода, въздух, огън, земя. След това трябва да продължат със символите на космоса и символите, които дават единството на цялата вселена. Всичко това трябва да бъде последвано от обучение, свързано със символиката на Писанието. Климент от Александрия дава пример с тълкуването на Левит, книга 11 и символиката на животните, които синовете на Израил не трябва да ядат.

„Не яжте месо от свиня, ястреб, орел и гарван“ (Климент Александрийский, Строматы, 2003, кн. 5, с. 175). Защото свинята е символ на любовта към удоволствието и нечистите желания, чревоугодничеството, похотливите пориви и несдържаното сладострастие. Хората трябва да се хранят с животни, които са символ на страха Господен. Чрез символите учениците трябва да се учат да пазят в сърцето си чутото слово, да го обсъждат и да го разбират. С орел хората не трябва да се хранят, защото орелът е символ на грабителството, ястребът – на несправедливостта, а гарванът – на користолобието.

Климент от Александрия задава символическия метод на преподаване и изследване в граматиката, защото той води до разкриване на правилния смисъл на философските и теологическите произведения. Образованият човек според Климент, може да се изразява само чрез символи. Граматиката не трябва да изучава думите като обозначаващи вещи, правилата, чрез които се образуват думи, или правилата, които са нужни за съставяне на изречения, защото само необразованият човек се изразява директно. Граматиката трябва да изучава смисъла на думите или скрития смисъл на думите. Образованият трябва да се изказва завоалирано. Скритите вещи и прикритият смисъл оставят впечатление за истината по-внушително и по-значително, отколкото откритите вещи и прякото значение на думите (Александрийский, Строматы, кн. 5, с. 178). Символите и техният дълбок смисъл трябва да бъдат като формите, които са покрити с воал, който леко мени техните очертания. Директното и цялостното осветяване на вещите показва дефектите във вещите, което не е красиво. Завоалираното изразяване е по-красиво и може да разкрие множество значения в това, което е казано със скрит смисъл. Образованият в граматиката трябва да може да използва думите като

символи и алегории. Аритметиката и останалите свободни изкуства трябва да се изучават символически – числата и операциите с числа трябва да се разглеждат като символи.

През XXII век в школите на Европа продължава обучението по свободни изкуства, а символичният метод е отново основен в преподаването им. Системата на Климент от Александрия дава основата на средновековното образование до XIII век. Цочо Бояджиев определя средновековното мислене като символично.

През Средновековието обучението се извършва първоначално в школите, а през XII век възникват университетите. Системата на преподаване е проста – в школите се преподават свободни изкуства (*liberalis ars*) – граматика, реторика, логика, алгебра, геометрия, астрономия и музика. В университетите се изучават науки, като се започва с метафизика и философия на природата, а после се изучават дисциплини от областите на правото, медицината и теологията. Създава се ситуация, в която изкуствата трябва да обслужват философията и другите науки, а философията трябва да обслужва нуждите на теологията. Боеций от Дания е преподавател в Парижкия университет във Факултета по изкуствата. Проблемът е, че граматиката е в основата на всяка образованост, но не е самостоятелна наука. Целта на Боеций и Сигер от Брабант е да обосноват самостоятелността на изкуствата и философията. Боеций казва, че в „Начините на обозначение“, „твърди се, че граматиката не е самостоятелна наука, защото тя не се занимава нито с природни, нито с божествени неща, но това не е вярно. Граматиката разглежда взетото от нещата, което означава, че тя не може да бъде интелектуална измислица. Граматиката изследва съставянето на думите и правилата, по които се изграждат изреченията, което не може да бъде нещо произволно, а е реален предмет на изследване. Също така тя изследва подобащото и неподобащото използване на думите, и следователно не може да бъде атрибут на другите науки, а самостоятелна наука. Няма как да се познае светът и вещите, ако човек не знае правилното значение на думите и не използва думи, които правилно обозначават вещите“.

Най-голямото благо за човека са разумът и интелектът. Човекът трябва да се учи да разсъждава самостоятелно и да търси доказателства за своите тези. Разумът трябва да управлява човека както в съзерцанието,

така и в действието. По-голямата част от хората се отдават на сетивни удоволствия, а в природата на човека е да се наслаждава интелектуално на постиженията на разума. Търсенето и познанието на истината е най-голямото интелектуално удоволствие, а също така интелектуално наслаждение може да се изпита от действия, насочени към добродетелите. Грехът е свързан с отказа от разума и отдаването на човека на страсти и плътски удоволствия. За възпитанието на човека е нужно обръщането му към неговата природа – разума. Възпитание на разума да разсъждава, аргументира и наслаждава на интелектуалните постижения на съзercанието и действието. Боеций от Дания смята, че разумът не трябва да се доверява сляпо на вярата, чудесата, откровенията, а да търси истината винаги чрез размишление и изследване.

И така, другата позиция в средновековното образование за граматиката е да бъде разглеждана като наука. На тази позиция застава Боеций от Дания. В „За начините на обозначение“ Боеций от Дания смята, че преди да се започне с изучаването на философия, трябва да се научат първите начала на граматиката (Дакийский, 2010: 3). Граматиката помага на учениците да се научат да извеждат последващото, защото последващото има от предшестващото както битието си, така и принципите на познанието. Образованието трябва да започне от изучаването на граматика, позиция, която идва от Аристотел. Разликата е, че Боеций от Дания се опитва да обоснове граматиката като самостоятелна наука (*scientia*). Граматикът съединява вещта със звука, прави носител на звука и прави начините на мислене начини на обозначение със звуци (Дакийский, 2010: 7). Първият проблем с обосновката на граматиката като наука е дали граматиката съществува единна наука, или съществуват множество граматик на различните езици, защото в света не съществува само един език, а множество езици и ако се твърди, че съществуват множество граматик, това би било проблем за обосновката ѝ като наука. Аргументацията върви по следната линия – граматиката не е произволен начин на мислене, а е взета от природата на нещата. Природата на вещите е подобна, а това означава, че начините на битие и начините на мислене при всички народи са сходни, а следователно са подобни на начините на обозначение на вещите. Следователно са подобни и на начините за съединението на думите в изречения и начините на говорене. Следователно граматиката на

един език е подобна на граматиката на друг език, а от тук следва, че граматиката е единна наука, а различието на формата на звуците на различните езици е акцидентално, а не субстанциално (Дакийский, 2010: 13). Наука е онова, което трябва постигне истината за една неизменна субстанция (Дакийский, 2010: 17). Всяка наука, която се отнася до една необходима субстанция е теоретична. Науката трябва да се отнася до причините на нещото, което е предмет на изследване, и нещото, което бива изследвано, да бъде постижимо от разума. Предметът на изследване на граматиката са граматичните конструкции, начините на обозначение и т.н., следователно граматиката е теоретична наука (Дакийский, 2010: 19).

Боеций от Дания продължава с доказателствата, че граматиката е единна теоретична наука. Граматиката притежава един субект, части, свойства и причини на свойствата, които тя изучава (Дакийский, 2010: 21–23). Науката е тази, която говори и изследва някакво едно познаваемо и всичко, което представлява някакъв негов атрибут. Науките се различават или защото изследват различни познаваеми предмети, или поради методите на изследване, които използват. Една наука трябва да достигне до единно познание, което да се преподава на учениците. Граматиката е единна наука, защото изследва едни и същи правила за свързване на думите, различните звуци и различните думи на различните езици са нещо акцидентално. След доказателствата, че граматиката е единна наука, следват аргументите за това, че е необходима наука (Дакийский, 2010: 27). Тя изхожда от начала, по отношение на които всичко останало се оказва неизменно. Ако една дума притежава определен начин на обозначение, тя по необходимост предполага определени граматични конструкции. Граматиката е необходима наука, защото е въведение във всички останали науки. За усвояването на останалите науки, ученикът първо трябва да овладее граматика.

Граматиката не се ръководи от човешката воля, не разглежда самите вещи. Тя изследва думите, с които се обозначават вещи, и правилата за връзка между тях. Образованият в граматиката човек трябва да може да изразява понятията на разума с помощта на подходящите думи. Когато изучава определена наука, да използва точните понятия и думи и да познава това, което те обозначават. Думата

не е символ, а се ползва за обозначаване на вещи, така че този, който налага понятия, да се ръководи от свойствата на вещите. Не трябва да се обозначава определена вещь с обозначение, което е несъвместимо с нейните свойства (Дакийский, 2010: 31). Граматиката е словесна наука (Дакийский, 2010: 32). Тя учи хората на подобаващо и неподобаващо използване на думите. Нейният предмет на познание е словото и всичко, което е негов атрибут. Тя учи на правилното съчетание на думите, чрез които се обозначават предметите.

Граматиката е самостоятелна наука (Дакийский, 2010: 37). Предмет на една наука представлява това, което тя изследва, неговите части, свойства и причини за свойствата. Същностните части на думите, а също така абсолютните свойства (например начините на обозначение) и относителните свойства (например граматическите правила). Словото е предмет на изследване на граматиката, речта е подобаващият порядък на думите, а това е свойство на предмета на изследване.

Образованият в граматиката трябва да познава звуковете, начините на свързване на звуковете в думи, начините на свързване на думите в изречения, правилното обозначение на вещите, правилното изразяване на мислите на човека съобразно граматичните правила, а всичко това е нещо обективно. За Боеций от Дания граматиката е обективна самостоятелна словесна единна наука. Боеций продължава с обосновката на това, че останалите изкуства също трябва да бъдат разглеждани като самостоятелни науки и че философията е независима наука от теологията.

XIII век напълно променя системата на знанието в Европа. Обособяват се науките, всяка наука има строго определен предмет, субект по отношение, на който се изказва. „За всяка наука, казвали учените през XIII век, е необходимо да се отличава предметът, с който тя се занимава, от гледната точка, от която тези предмети се разглеждат“ (Вульф, 2014: 76). Анатомията и физиологията се отнасят до човешкото тяло, но нямат нищо общо със структурата на Земята или звездите. Мислене, което е радикално различно от мисленето до XIII век. Ако думите, птиците, звездите се разглеждат като символи, то тези символи винаги имат връзка с човека и Бога. Частните науки трябва да имат строго обособен предмет и да изследват само него,



в обучението се използват методите на анализ, синтез сравнение. Остава само една обща наука, която разглежда съществуващото като цяло – философията.

## ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

**Аристотел 1995:** Аристотел. *Политика*. София: Отворено общество. // **Aristotel 1995:** Aristotel. *Politika*. Sofiya: Otvoreno obshtestvo.

**Бояджиев 1991:** Бояджиев, Ц. *Ренесансът на XII век. Природата и човекът*, София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Boyadzhiev 1991:** Boyadzhiev, T. *Rehensansat na XII vek. Prirodata i chovekat*. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“.

**Бозций 2010:** Бозций, Д. *Сочинения*. Москва. // **Botsiy 2010:** Botsiy D. *Sochineniya*. Moskva.

**Вульф 2014:** Вульф, М. *Средневековая философия и цивилизация*. Москва. // **Vulyf 2014:** Vulyf, M. *Srednevekovaya filosofiya i tsivilizatsiya*. Moskva.

**Георгиев 2009:** Георгиев, О. *Свободните изкуства и Средновековието*, София: Изток-Запад. // **Georgiev 2009:** Georgiev, O. *Svobodnite izkustva i Srednovekovieto*, Sofiya: Iztok-Zapad.

**Александрийский 2003:** Александрийский, К. *Строматы*. Т.1 и Т.2 (книги1-5), СПб. // **Aleksandriyski 2003:** Aleksandriyskiy, K. *Stromat*. Т.1 i Т.2 (knigi1-5), SPb.

Encyclopedia of Medieval Philosophy (Ed. Henrik Lagerlund), London, Springer, 2011.